

Criteria, indicators and levels of psychological readiness of border details to actions in extreme conditions which allows defining the basic directions of work concerning formation of psychological readiness of borderguards in divisions of border protection are revealed in the article. Such criteria of psychological readiness as motivational-informative, emotionally-strong-willed and operational have been defined and scientifically substantiated. Components of psychological readiness are considered as its criteria of formation, and the developed essence of components - as their indicators. Indicators of psychological readiness of border details to actions in extreme conditions on each criterion have been specified; it allows to render efficiency of methodical system of professional-psychological preparation of borderguards, and to compare the purpose and the received result. It is offered to estimate readiness of border details to actions in extreme conditions for three-level scale which provides high, average and low levels.

Статтю подано до друку 11.06.2013.

© 2013 р.

А. П. Микитенко (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ФЕНОМЕНУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Постановка проблеми. Розвиток пізнавальної активності завжди був ключовою проблемою теорії і практики психології і педагогіки. Пошук шляхів та засобів залучення особистості до активної пізнавальної діяльності пов'язаний з соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві, з розвитком науково-технічного прогресу, змінами структури та змісту освіти, її гуманізації і гуманітаризації, а в зв'язку з цим, особливого значення набуває питання підготовки особистості до життя в складних умовах, що швидко змінюються. Перед сучасністю постають нові проблеми виховання соціально активної людини, яка може вільно орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, вміє вчасно її знаходити, тобто людини, в якій пізнавальна активність є стійкою рисою особистості.

Теоретичні положення щодо формування пізнавальної активності висвітлюються у працях відомих філософів, соціологів, психологів, педагогів.

Так, важливу роль пізнавальної активності у формуванні особистості відзначали відомі педагоги А. Дістервег, Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський. Проблема формування пізнавальної активності розглядалася у діяльнісному напрямку Б. Бадмаєвим, Л. Виготським, П. Гальперінім, В. Давидовим, Д. Ельконінім, О. Леонтьєвим, С. Рубінштейном; у дидактичному аспекті - Блонським, В. Буряком, В. Оніщуком, В. Паламарчуком, І. Редьковець, М. Скаткінім та іншими.

Теоретичне тлумачення феномену поняття «пізнавальна активність» здійснене Л. Аристовою, Д. Вількеєвим, М. Даниловим, В. Крутецьким, Т. Кудрявцевою, І. Лернеровим, В. Лозовою, А. Марковою, М. Махмутовим, В. Оніщуком, В. Пилипчуком, О. Савченком та іншими.

Безпосередньо питанням пізнавальної активності школярів присвячені дослідження Л. Аристової, Ю. Бабанського, В. Буряка, М. Голованя, Л. Іванової, Л. Занкова, Н. Зверєвої, С. Козачук, І. Лернера, В. Лозової, М. Махмутова, В. Паламарчук, О. Скрипченко, І. Харламова, Т. Шамової, Г. Щукіної та інших.

Поняття «пізнавальна активність» широко використовується в різних напрямках: проблем вибору змісту освіти, формування загальних навчальних умінь, оптимізації пізнавальної діяльності учнів, взаємин дітей з однолітками та вчителем; ролі педагога та особистісних чинників у розвитку пізнавальної активності учнів. Однак, розмаїття теоретичних

підходів до її вивчення, дискусійний характер багатьох її аспектів суттєво ускладнює процес системного використання наукового знання у практичній діяльності.

Розкриття сутності пізнавальної активності потребує наукового визначення самого слова «активність», як важливого елемента її методології, який допомагає намітити шляхи дослідження педагогічних процесів і явищ.

Логіко-семантичний аналіз словників, енциклопедій, статей показав, що слово «активність» походить від латинського «*activus*» і означає діяльну участь у будь-чому, тобто енергійну діяльність людини. За тлумачним словником, "активний – енергійний, діяльний; протилежний пасивності" [5, с. 12]. У «Педагогічній енциклопедії» Г.С. Костюк визначає активність, як важливу рису людини – «здатність змінювати оточуючу дійсність у відповідності з власними потребами, поглядами, цілями. Як особливість особистості людини активність знаходить вияв у енергійній, ініціативній діяльності, в праці, навчанні, громадському житті, в різних видах творчості» [32, с. 9].

У сучасних наукових працях активність досліджується в різних аспектах: біологічному, психологічному, соціологічному. У *біологічному аспекті* вона розкривається в зв'язку з пристосуванням організму до оточуючого середовища, як реакція на вплив зовнішнього середовища. Є сенс відрізнити активність людини як біологічної істоти, якій, як і всім живим істотам, властива активність у розумінні реакції, подразливості, вибірковості тощо, та активність як соціальне явище. Так, М.О. Бернштейн вважав, що роздратованість у простих організмів є формою виявлення активності. Суть принципу активності автор вбачав у ствердженні визначальної ролі внутрішньої програми в актах життєдіяльності організму. Біологічна активність, за М.О. Бернштейном, притаманна людині як спадкова властивість, що забезпечує пристосування до середовища [3].

Оскільки людина займає особливе місце у світі, то активність її повинна відрізнитися від активності всіх інших живих систем. Іншими словами, активність людини має *соціальну природу*. „Слід відрізнити, - наголошує В.І. Лозова, - активність людини як біологічної істоти ... та активність як соціальне явище” [19, с. 13]. В.З. Коган вважає активність людини „ ... її видовою соціальною властивістю. Тобто такою властивістю, яка формується у процесі привласнення кожним новим поколінням людей, кожним окремим індивідом історично сформованого соціального досвіду людства, його попередніх досягнень ” [15, с. 56]. В якості основного критерію, що відрізняє активність людини від активності тварин, автор називає свідомість як суто людську здатність відображення світу. Завдяки свідомості, людина здатна цілеспрямовано взаємодіяти з природою і суспільством, змінюючи і перетворюючи не тільки навколишнє середовище, але і саму себе [15].

Те, що активність людини за своєю природою має соціальний характер стверджував і Л.С. Виготський. Він визначав активність як практичну предметно-почуттєву діяльність, що є продуктом соціальних відносин між людьми [10].

У *психології особистості* активність розглядається насамперед у зв'язку з поняттями "діяльність" і "поведінка". Активність – важлива характеристика діяльності і часто трактується як її синонім. Такі вчені, як О.В. Киричук, В. Крутецький, О.М.Леонтьев, А.В.Петровський, фактично ототожнюють активність з діяльністю. На думку С.Л.Рубінштейна, О.В.Скрипченко, активність не тотожна діяльності: "активність" є ширшим поняттям, яке включає поняття "діяльність"; К.А.Абульханова-Славська, І.О.Джидар'ян, О.П. Єлисеєв, В.З.Коган вважали: активність і діяльність відносно незалежні одна від одної.

За концепцією О.М. Леонтьєва, діяльність – універсальна фундаментальна категорія, єдиний методологічний пояснювальний принцип психологічної науки, на основі якої повинні будуватися і розгортатися психологічні теорії. Діяльність у нього виступає як самостійна (у

відриві від особистості) і абстрактна (у відриві від конкретних історичних умов) категорія, але при цьому ототожнюються поняття діяльності й активності. Всі процеси суб'єкта, завдяки яким він здійснює своє життєво-активне ставлення до дійсності, дослідник називає діяльністю. Діяльність відтак створює суспільні відносини, що формують свідомість, особистість, і містить такі структурні компоненти: потреба – мотив – мета – умови досягнення мети – засоби і способи. Активність проявляється у вибірковості, селективності відображення завдяки формуванню особистісних і функціональних критеріїв оцінки інформації [17].

Аналогічно міркує О.В. Киричук: «Активність людини є її діяльністю; активність і діяльність як поняття рівні за обсягом і можуть бути синонімами» [14, с. 22].

Розглядаючи активність як діяльний стан суб'єкта, А. Петровський наголошує, що існує внутрішня організація активності, тобто ставлення людини до світу, та зовнішня організація активності, тобто процеси поведінки [30].

І.О. Джидар'ян, порівнюючи активність і діяльність, виявляє їх нетотожність. Вчена вважає, що активність одночасно є і ширшою, і вужчою за діяльність: "Як характеристика психіки вона вужча за діяльність (діяльність не тільки регулюється свідомістю, тобто не тільки включає психічну активність, але й виходить за межі свідомості, об'єктивуючись в продуктиві, результаті), але як характеристика людської особистості вона є ширшою за діяльність (людина не тільки діє практично, але й мислить, відчуває)" [12, с. 85-86].

К. Абульханова-Славська теж вказує на принципову відмінність активності і діяльності: "Діяльність виходить із потреби в предметі, а активність – із потреби в діяльності...Активність ніби передує діяльності в часі, проте не тільки передує, але й супроводжує її протягом усього процесу втілення" [1, с. 113]. Вказану позицію підтримує і О.П. Єлисеєв, який також вважає, що активність не тотожна діяльності: "Активність і діяльність відносно незалежні одна від одної, подібно тому, як знак, символ відносно незалежний від того, що ним позначається. Діяльність, за визначенням має предметний характер, вона предметна. Активність, на відміну від діяльності, має символічний характер, вона символічна" [13, с. 53]. Подібної думки дотримується В. Коган. Він вважає, що поняття «діяльність» не повинно виступати як синонім поняття «активність» [15].

О.В.Скрипченко вважає, що поняття „активність”, як всезагальна характеристика живих істот, „відбиває власну динаміку живих істот як джерело перетворення, підтримки життєво значущих, важливих зв'язків із середовищем” [34, с. 3]. Визнаючи наявність взаємозв'язку між поняттями „активність” та „діяльність”, науковець звертає увагу на існування між ними істотної різниці і застерігає від їх ототожнення. „Поняття „активність”, зазначає автор, є ширшим за обсягом, порівняно з поняттям „діяльність”. Поняття „діяльність” є багатшим за змістом від поняття „активність”. Будь-яка діяльність є активною, але не завжди активність є діяльністю. Діяльності, окрім власних, притаманні всі суттєві ознаки активності” [34, с. 5].

Про неприпустимість ототожнювання понять „діяльність” і „активність”, попри очевидне існування діалектичного зв'язку між ними, вказує і відомий радянський психолог С. Рубінштейн. Він зазначає: „Про будь-який психічний процес ... ми говоримо, що він є єдністю змісту і процесу і підкреслюємо його активний характер. Але мислення як процес - це для нас активність, а не діяльність” [32, с. 99].

Активність, як зазначалося вище, вважається однією з найбільш значущих категорій психологічної науки і зумовлюється це, перш за все, тим, що активність є однією з найістотніших характеристик психічного розвитку людини. Своєю активністю людина, власне, створює універсум, в якому живе і про який знає.

З огляду на це, можна зробити висновок, що, в широкому сенсі, активність є універсальною формою взаємодії людини зі світом; вона зумовлена свідомим і предметно-

перетворюючим характером. Кожному стану активності, що розглядається в її широкому значенні, відповідає певна системна якість або властивість людини, як цілісної істоти, яка характеризується єдністю біологічних, психічних і соціальних начал, тобто, з точки зору біологічної природи вона представляє собою організм – спосіб тілесного (фізичного або психофізичного) існування людини, її ж психофізичні та біосоціальні властивості, взяті разом, фіксуються поняттям „індивід”, а поняття „особистість” фіксує соціальну якість людини, зумовлену її діяльністю.

Однією з форм активності є *пізнавальна активність* – стан готовності до діяльності; вид психічної активності, що проявляється у формах мимовільної уваги, цікавості, творчості. Пізнавальна активність розвивається в процесі навчання, яке забезпечує формування навчальної діяльності, повноцінне засвоєння знань максимально стимулює розумовий розвиток і мислення.

В психології та педагогіці пізнавальна активність розглядається: як характеристика якості діяльності (Н.А. Половнікова [31], Т.І. Шамова [37]); як прояв ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності (Л.П. Аристова [2]); як особливий стан особистості (Д.В. Вількеєв [6], І.Ф. Харламов [36]); як риса особистості (В.І. Лозова [20], М.І. Махмутов [25], Г.І.Щукіна [40]).

Так, Т.І. Шамова розглядає пізнавальну активність школяра як якість діяльності, у якій виявляється особистість самого учня в його ставленні до змісту і процесу діяльності, прагненні до ефективного оволодіння знаннями і вміннями, а також мобілізації морально-вольових зусиль для досягнення навчально-пізнавальних цілей [37, с. 54]. Таку ж думку розділяє і Н.А. Половнікова вважаючи, що „пізнавальна активність – це готовність (здатність і прагнення) до енергійного опанування знаннями за наполегливих, систематичних вольових зусиль” [31, с. 25].

Л.П. Аристова вважає пізнавальну активність невід'ємною умовою перетворювальної, пізнавальної діяльності людини. Дослідниця висвітлює цей феномен як такий, що „передбачає перетворювальне ставлення суб'єкта до явищ, предметів, які його оточують”, тобто, передбачає наявність вибіркового підходу до об'єктів пізнання та визначення мети, завдання, яке необхідно вирішити [2, с. 32]. Наголошуючи на нерозривному взаємозв'язку між ставленням до пізнавальної діяльності і особистісними характеристиками суб'єкта пізнання, вчена вважає, що „активність передбачає максимальний прояв індивідуальності”, а індивідуальність, у свою чергу, „здатна максимально розвиватися за максимальної активності індивіда в процесі його перетворювальної діяльності” [2, с. 39].

Д.В.Вількеєв, І.Ф.Харламов пізнавальну активність розглядають як особливий стан, пов'язуючи її не лише з діяльністю, а й з особистістю учня. Д.В.Вількеєв розглядає цей феномен як певний психічний стан, що виражається у налаштованості на вирішення інтелектуальних завдань [6]. І.Ф. Харламов намагається розібратися у „складному психолого-педагогічному механізмі впливу внутрішніх факторів на пізнавальну активність школярів”, вважаючи що особливе ставлення учнів до навчання супроводжується певними факторами, які проявляються у формі потреб, інтересів, мотивів та певних установок. Тому, вчений тлумачить пізнавальну активність, як діяльний стан учня, який характеризується прагненням до навчання, розумовим напруженням і виявленням вольових зусиль у процесі оволодіння знаннями, спираючись на внутрішні фактори особистості [36, с. 31].

Констатуючи складність поняття «пізнавальна активність» В.І. Лозова намагається повніше охарактеризувати це явище як „рису особистості, яка виявляється у її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності” [20, с. 25]. Г.І. Щукіна вважає пізнавальну активність „цінною рисою”, яка формується у навчальному процесі і

значно впливає на становлення особистості учня, його світогляд. Визначає її як „особистісне утворення, яке відображає інтелектуальний відгук на процес пізнання, живу участь, розумово-емоційну чутливість учня у пізнанні. Пошукова спрямованість в учінні, пізнавальний інтерес та емоційне піднесення - характерні ознаки пізнавальної активності ” [40, с. 116]. М.І. Махмутов теж визначає пізнавальну активність властивістю особистості і тлумачить її як прояв вольових, емоційних та інтелектуальних якостей у процесі навчання [25].

Незважаючи на значну увагу, що приділяється проблемі дослідниками, на сьогоднішній день немає загально визнаного розуміння структури пізнавальної активності, відсутня єдина, зручна система виділення показників, критеріїв пізнавальної активності, що свідчить про природу самого явища як складної інтегративної, багаторівневої у генезисі системи. Не маючи змоги провести детальний аналіз усіх існуючих концепцій структурного складу навчально-пізнавальної діяльності і особистості у межах даного дослідження, дотримуватимемося таких з них, які вважаємо найдоцільнішими.

Загалом у психолого-педагогічній літературі виокремлюють такі важливі компоненти пізнавальної активності суб'єкта: *мотиваційний* (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, установки); *операційний* (репродуктивні, стандартизовані, пошукові, творчі дії) та *інформаційний* (сприйняття матеріалу, зв'язок відомого з невідомим, актуалізація матеріалу). Такі дослідники, як Г.В. Сирота [33], А.А. Усандро [35] вважають структуру пізнавальної активності такою, що складається з двох сфер: зовнішньої та внутрішньої. Зовнішня сфера містить у собі ціль, об'єкт, дії, результат; внутрішня – потреби, мотиви, інтереси, переконання.

Одним з найголовніших складників у структурі пізнавальної активності вважається *мотиваційний компонент*. Пояснюється це тим, що під мотивацією у сучасній психології розуміється сукупність спонукальних чинників, що викликають активність особистості. Мотиваційний компонент у своєму складі має такі елементи як *потреби, мотиви, інтереси*.

С.Л. Рубінштейн, вважає, що *потреби* людини відбивають її практичний зв'язок зі світом та залежність від нього. „Наявність у людини потреб, – як зазначає вчений, – свідчить про те, що вона відчуває гостру необхідність у чомусь, що знаходиться поза нею, – у зовнішніх предметах або в іншій людині; це означає, що вона є істотою, що страждає, у цьому сенсі – пасивною. Разом з тим потреби людини є вихідним спонуканням її до діяльності: завдяки ним та в них вона виступає як активна істота” [32, с. 522].

Цю думку підтримав О.М. Леонтьєв, вважаючи потребу передумовою будь-якої діяльності, бо вона є об'єктивною необхідністю кожної людини в певних умовах, які забезпечують її життя та розвиток [17]. Таким чином, потреба, як внутрішній рушій діяльності, є спонукою активності особистості. „У зв'язку з тим що активність людини пов'язана із задоволенням її потреб, – стверджує В.І.Лозова, – вона виступає і як умова, і як реалізуючий момент потреби. Отже, потреби людини є вирішальним фактором прояву активності особистості” [20, с. 16].

За визначенням В.О. Козакова, „потреба – недостаток людини у чомусь, що стає джерелом її активності. Потреби – це стани особистості, завдяки яким регулюється поведінка, визначається напрям мислення, почуттів і волі. Потреби людини зумовлені процесами її навчання (яке дає можливість засвоїти культуру людства), всією життєдіяльністю” [16, с. 157].

Серед великої кількості існуючих потреб, враховуючи тему нашого дослідження, особливу увагу приділимо пізнавальній потребі – потребі у розумовому пошуку, у набутті нових знань.

Т.І. Шамова пізнавальну потребу розуміє як такий стан і властивість людської особистості, що відображає нестачу необхідних для орієнтовно-спонукальної і творчої перетворюючої діяльності знань про природу, суспільство і людські стосунки [37].

Ю.В.Шаров теж визначає пізнавальну потребу як певний стан, властивість людини, що відображає відсутність необхідної для орієнтувально-приспосувальної і творчої реформаторської діяльності інформації [38]. Г.І. Школьнік, трішки інакше інтерпретує пізнавальну потребу, розглядаючи її не як відсутність знань як таких, а як певну властивість особистості, що характеризується здатністю відчувати нестачу інформації, необхідність здобувати нові знання [39]. Пізнавальна потреба базується на внутрішньому стані особистості, її природній спрямованості на заняття певною діяльністю, тобто належить до духовних, а отже ненасичуваних потреб. Зокрема, О.М.Матюшкін вважає, що „пізнавальні потреби і види активності, які викликаються ними, розвиваються як ненасичувані, такі, що стимулюють подальший розвиток пізнавальної активності” [24, с. 6]. Тобто задоволення одних пізнавальних потреб веде до виникнення нових, таких, що знаходяться на більш високому рівні.

Те, яке вираження отримує потреба, залежить від загальної структури потреб індивіда. Тому Л.В. Мар'яненко, радить не забувати про існування і інших потреб, які, справляють неабиякий вплив на пізнавальну активність особистості - потреба у своєму розвитку, потреба у самовираженні, самовдосконаленні, спілкуванні тощо [21].

Предмет задоволення потреби визначається тоді, коли людина починає діяти, - зазначає О.М.Леонтьєв, а діє вона тоді, коли є *мотив* для діяльності [17, с. 243]. Якщо потребу розглядають як необхідну умову будь – якої діяльності, то мотив це спонук до діяльності, що пов'язана з задоволенням потреби. „Опредмечування потреби, – зазначає А.К. Маркова, продовжуючи думку О.М. Леонтьєва, – сприяє перетворенню її у мотив спрямованості активності на предмет” [24, с. 51]. Тобто, конкретизуючись у певних умовах, потреба стає мотивом. „В які мотиви учіння перетвориться наявна у кожній дитини до школи ненасичувана, специфічно людська пізнавальна потреба (наприклад, у мотив отримання хорошої оцінки, у мотив самоосвіти тощо) – це залежить від умов організації учбової діяльності школярів” [24, с. 51].

Теорія мотивації О.М.Леонтьєва розвинута і в працях В.К.Вілюнаса, особливо ідея предметності. Саме в теорії діяльності використовується категорія «мотиву». В. Вілюнас мотивами називає внутрішні чинники, що спонукають до діяльності [7]. С.Л.Рубінштейн розглядає мотив, як будь – яку дію, що спрямовує до певної мети, виходить з тих чи інших спонук. Більш чи менш адекватно усвідомлена спонук виступає як мотив [32].

Мотиви учбово-пізнавальної діяльності, як і будь-якої іншої свідомої діяльності, надзвичайно різноманітні. Залежно від ставлення до навчальної діяльності, її змісту, мотиви учіння поділяють на внутрішні і зовнішні. Внутрішні мотиви пов'язані зі змістом навчальної діяльності та її процесом (пізнавальний інтерес, потреба в інтелектуальній активності, прагнення досягти кращого результату тощо). Зовнішні мотиви характеризують взаємодію особистості із зовнішнім середовищем (вимоги, натяжки, вказівки тощо).

В.Е. Мільман досліджуючи зовнішню і внутрішню мотивації навчальної діяльності зазначає, що мотивація внутрішнього типу характеризується соціалізованим особистісним змістом – є реальною внутрішньою мотивацією розвитку, необхідним фактором побудови внутрішньої гармонічної предметної структури навчальної діяльності. При домінуванні зовнішніх мотивів створюється неадекватна, інвертована предметна структура навчальної діяльності. В такому випадку об'єкт діяльності витісняється на периферію і стає засобом досягнення особистісного значимого зовнішнього мотиву [26].

Система потреб та мотивів людини відображається у її *інтересах*. Пізнавальний інтерес вважається однією з головних умов, що спонукають дитину до пізнання. Його формування здійснюється поетапно від нижчого рівня до вищого: від цікавості до епізодичного інтересу і далі до стійкого пізнавального інтересу. Під його впливом активніше відбувається сприйняття,

гострішим стає спостереження, активізується емоційна й логічна пам'ять, інтенсивніше "працює" уява. Саме інтерес стимулює пошук і допитливість учнів.

Так, В. Мясіщев визначає інтерес як активне пізнавальне ставлення людини до світу. Інтерес і пізнання тісно пов'язані між собою, і якщо пізнання в якійсь мірі можливе без інтересу, то інтерес виникає, активізується, розвивається і зникає при умові здатності людини до пізнання і внаслідок його [28].

С.Л. Рубінштейн визначає інтерес як „зосередженість особистості на певному предметі думок, що викликають прагнення ближче ознайомитися з ним, глибше у нього проникнути, не випускати його з поля зору” [35,с.525], а також, як „тенденцію або спрямованість особистості, що міститься у зосередженості її помислів на певному предметі” [32, с. 525].

В.В. Волошина, Л.В. Долинська, Л. Лохвицька, визначають інтерес як вибіркоче навчально-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій довкілля, а також певних видів діяльності, які мають для неї життєве значення [9]. При цьому вчені зазначають: „Інтерес, який базується на пошуковій діяльності, належить до пізнавального. Прагнення пізнати, пояснити незрозуміле, бажання проникнути в сутність предметів і явищ характеризують розвиток пізнавальних інтересів” [9, с.12].

Г.І. Щукіна визнає пізнавальний інтерес одним з найбільш значущих факторів навчального процесу і вважає його проявом інтелектуальної активності [40].

А.К. Маркова визначає інтерес важливою особистісною характеристикою учня, його пізнавально-емоційним відношенням до навчання [25]. Такої ж думки дотримується Н. Морозова, розуміючи під пізнавальним інтересом емоційно-пізнавальне ставлення учнів до навчального предмета, тобто вибіркоче зацікавленість учня [22].

Деякі науковці, вважають, що учбова мотивація, окрім потреб, мотивів та інтересів містить у собі ще й інші елементи, як ціль, мета [19], [22]. Інші ж [36], навпаки, визначають, що цілі, разом з плануванням та прогнозуванням навчально-пізнавальної діяльності, мають охоплюватися саме мотиваційним компонентом.

Пізнання довкілля неможливе без активного оволодіння знаннями про нього. Знання про навколишній світ і про самого себе необхідні людині у всіх видах діяльності. Без засвоєння інформації неможливий і процес розвитку особистості. Оскільки пізнавальна активність людини спрямована на засвоєння і накопичення знань про навколишній світ і себе у ньому, ми можемо виділити у її структурі *змістовно-інформаційний компонент*, що пов'язаний з пошуком, прийомом, сенсорно-перцептивним опрацюванням, зберіганням та використанням суб'єктом інформації. Знання дають можливість орієнтуватися у світі людей, речей і природних явищ, допомагають пояснювати і передбачати події. Визнаючи значущість інформації у житті людини, слід все ж наголосити, що вона має сенс лише тоді, коли логічним продовженням оволодіння нею є активний процес творчого перетворення світу і власного удосконалення. При тому величезному потоці інформації, який обвалюється на нас, кожний засвоює, переробляє й у подальшому використовує лише її деяку частину. Ось ця частина і є, власне, знання, якими ми опанували.

У цілому наші знання досить різноманітні. Оскільки ж знання потрібні для чогось, варто розглядати їх не як самоціль, а як важливу передумову і засіб активної діяльності. А тому змістовно-інформаційний компонент, гармонійно взаємопов'язуючись з іншими складовими, має посідати відповідне місце у структурі пізнавальної активності. Неприпустимо, щоб цей складник домінував над іншими, оскільки, як слушно зазначає О. Вишневський, „перевантаження навчання інформацією пригнічує інтелектуальну діяльність учня, особливо творчу. Вона „гасне” так само, як вогонь у печі, якщо її вцент наповнити дровами. Для самостійної творчої діяльності не вистачає ні часу, ні сил, ні можливостей” [8, с. 63].

Змістовно-інформаційний компонент пізнавальної активності тісно пов'язаний з виконавчими механізмами здобуття та переробки інформації. „Активне учіння, - зауважує Т.І.Шамова,- неможливе без володіння розумовими операціями, способами отримання та опрацювання інформації” [37, с. 19]. Технологічна сторона пізнання, опанування особистістю власними практичними та інтелектуальними можливостями, а також, засобами та прийомами, що зумовлюють реалізацію самого механізму пізнання, тобто, вміння пізнавати в процесі цілеспрямованого пошуку, відображаються *операційним компонентом*. Інакше кажучи, цей компонент пізнавальної активності, забезпечує її процесуальний перебіг, включає мисленнєву, розумову, інтелектуальну активність, а також морально-вольові та емоційні процеси.

Пізнавальна активність, як явище, що охоплює великий пласт психіки, не може існувати у застиглому, одноманітному, нерухомому стані. До того ж, під розвитком пізнавальної активності як якості особистості, розуміється її динаміка, вдосконалення, позитивні зміни в її структурі. Існують різні прояви пізнавальної активності. Вчені розрізняють *потенційну (можливу) і функціонуючу (дійсну)* пізнавальну активність. Потенційна пізнавальна активність характеризується готовністю, прагненням до опанування об'єктом пізнання. Прагнення до пізнання невідомого виявляється у пізнавальних інтересах як основних показниках, що характеризують потенційну пізнавальну активність. Для того, щоб потенційна пізнавальна активність перетворилася на функціонуючу, необхідно: усвідомити поставлену мету, налаштуватися на певний результат, а також залучити вольові механізми власної психіки. Власне кажучи, коли вживається поняття „пізнавальна активність”, йдеться зазвичай про функціонуючу пізнавальну активність, оскільки скласти враження про потенційну активність, допоки вона не виявила себе у діяльності, майже не можливо. Проте не можна заперечувати правомірність існування поняття „потенційна пізнавальна активність” як такого, що позначає наявність у суб'єкта пізнання у згорненому вигляді донині нереалізованих, прихованих потенцій, які містять у собі можливості власне пізнавальної активності.

Таким чином, аналіз теоретичних підходів до проблеми пізнавальної активності, дозволив нам глибше розкрити і визначити поняття пізнавальної активності, як стан психологічного напруження, енергійності та зацікавленості у прагненні досягнути нове, невідоме. Стан готовності до позитивної діяльності, близький до рівня потреб. Пізнавальна активність особистості це і є її діяльність, адже в діяльності людина проявляє певний рівень своєї активності, надаючи їй більш досконалої якості, підносячи себе на вищий довершений рівень. Звичайно, проведений нами аналіз не є вичерпним. В подальшому ми бачимо за необхідне провести порівняльний аналіз формування пізнавальної активності людей різних вікових категорій.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности // Психология личности в социалистическом обществе. Активность и развитие личности. - М.: Наука, 1989. – С. 110-134.
2. Аристова Л. П. Активность учения школьника. – М.: Просвещение, 1968. – 138 с.
3. Бернштейн Н.А. На путях к биологии активности. –Вопросы философии, 1965, № 10. – С. 65 – 78.
4. Брежнева О. Г. Формування пізнавальної активності старших дошкільників у процесі навчання елементів математики: Автореф. дис. ... канд. пед.наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. - К., 1997. - 17 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад.В. Бусел]. – К.: Ірпінь ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.

6. *Вилькеев Д. В.* Познавательная деятельность учащихся при проблемном характере обучения основам наук в школе. - Казань, 1961. - 174с.
7. *Вилюнас В. К.* Психологические механизмы мотивации человека. – М., 1990. – 283 с.
8. *Вишневський О. І.* Теоретичні основи сучасної української педагогіки. -Дрогобич: Коло, 2003. - 528с.
9. *Волошина В. В.* Мотиви як психологічні детермінанти навчальної успішності молодших школярів // Психологія. Зб. наук.праць НПУ імені М.П.Драгоманова. Випуск 13. - К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2001. - 448 с. - С. 266 - 273.
10. *Выготский Л. С.* Психология развития как феномен культуры: избран. психол. труды. [Текст] / Л.С. Выготский // Под ред. М.Г. Ярошевкого. – Москва-Воронеж: МОДЭК, 1996. 512 с.
11. *Головань М. С.* Розвиток пізнавальної активності учнів в процесі навчання алгебри і початків аналізу на основі НІТ: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Укр. держ. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 1997. - 24 с.
12. *Джидарьян И. А.* Категория активности и ее место в системе психологического знания // Категории материалистической диалектики в психологии. – М., 1986.–322с.
13. *Елисеєв О. П.* Практикум по психологии личности / О. П. Елисеєв. – СПб. : Питер, 2004. – 509 с
14. *Киричук О.* Формування в учнів активної життєвої позиції / Киричук О.– К.: Рад.школа, 1983. –136 с.
15. *Коган В.З.* Понятие „ активности личности” как категория социальной психологии // Некоторые проблемы личности: Сб. аспирантских работ. - М., 1971. - С. 131 - 145.
16. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент. Частина І. Психологія суб'єкта діяльності.– К.: КНЕУ, 1999. – 244 с.
17. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения: В 2-х т. /Под ред.В. В.Давыдова и др. – М.: Педагогика, 1983. Т.1. – 391 с.
18. *Лобова Н.Т.* Диагностика и стимулирование развития любознательности как профессионально значимого свойства личности будущего учителя: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Киевск. гос. пед.ин-тим. А. М. Горького. - К., 1986. -23с.
19. *Лозова В.І.* Пізнавальна активність школярів.Харьков:Основа,1990. –120 с.
20. *Лозова В.І.* Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів // Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – 2-е вид., доп.
21. *Мар'яненко Л.В.* Психологічні умови формування пізнавальної активності слабовстигаючих старшокласників: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. -К., 1992. - 201 с. – Бібліогр.: 146 – 155.
22. *Маркова А.К.* Пути исследования мотивации учебной деятельности. - Вопросы психологии, 1980, №5. – С. 47 - 59.
23. *Маркова А.К.* Формирование интереса к учению у школьников. – М.: Педагогика, 1986. – 192 с.
24. *Матюшкин А.М.* Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности. - Вопросы психологии, 1982, №4. – С. 5 - 17.
25. *Махмутов М.И.* Развитие познавательной активности и самостоятельности учащихся в школах Татарии.-Казань: Тататиздат, 1963.- 80 с.
26. *Мильман В.Э.* Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности // Вопросы психологии. – 1987. – №5. – С. 129–138.
27. *Морозова Н.Г.* Формирование познавательных интересов у аномальных детей/Н. Г. Морозова – М.: Просвещение, 1969. – 280 с.

28. *Мясищев В.Н.* О потребностях как отношениях человека //Ученые записки ЛГУ. – 1956. – № 214. – С. 8. – (Серия“Психология и педагогика”).
29. *Педагогическая энциклопедия.* В 4-х томах. – М.: Сов.энциклопедия, 1964. – Т. 1. – 831 с.
30. *Петровский А.В.* Введение в психологию / Под общ.ред. проф. А. Петровського. – Москва: Издательский центр «Академия», 1996. – 496 с.
31. *Половникова Н.А.* О воспитании познавательной самостоятельности. - Казань: Тат книг издат, 1968. - 197 с.
32. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии.-СПб.: Питер, 2005.-713 с.
33. *Сирота Г.В.* Воспитание познавательной активности учащихся учебными творческими заданиями: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Минск.гос. пед. ин-т им. А.М.Горького. - Минск, 1987. - 17с.
34. *Скрипченко О.В., Падалка О.С., Скрипченко Л.О.* Психолого-педагогічні основи навчання. - К.: Український Центр духовної культури. 2003.- 328 с.
35. *Усандро А.А.* Динамические модели как средство активизации познавательной деятельности учащихся: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Минск.пед. ин-т им. А.М.Горького. - Минск, 1992. -18с.
36. *Харламов И. Ф.* Как активизировать учение школьников. -Минск: Народная асвета, 1975. -208 с.
37. *Шамова Т.И.* Активизация учения школьников.-М.:Педагогика,1982.-208 с.
38. *Шаров Ю. В.* Психолого-педагогические условия развития у учащихся многосторонних интересов в едином педагогическом процессе // Формирование духовных потребностей школьников (очерки практической педагогики). – Новосибирск, 1976. – С. 220 – 232.
39. *Школьник Г. И.* К проблеме формирования потребности в знаниях у учащихся // Воспитание у учащихся познавательной активности. – Волгоград, 1971. – С.3 – 16.
40. *Щукина Г. И.* Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. - М.: Просвещение, 1979. - 160 с.

Стаття посвящена изучению понятия познавательной активности, пониманию природы ее возникновения и развития в современной психолого-педагогической литературе. Рассматриваются общие факторы, влияющие на активность личности.

Article is devoted to the study of essence of cognitive activity, understanding the nature of its origin and development in modern psychological and pedagogical literature. Disclosed the general factors that affect on the individual's activity.

Статтю подано до друку 17.06.2013.

© 2013 р.

А. В. Зінченко (м. Київ)

РОБОТА З СІМ'ЄЮ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА УСПІШНОЇ ПСИХОТЕРАПІЇ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ХВОРОГО НА ЕПІЛЕПСІЮ

Сучасний стан епілептичної науки та практики засвідчує зміну розповсюдженої у середині ХХ століття думки, що епілептичнохвора людина відноситься до групи інвалідів, повністю залежать від оточення та не повинна навіть навчатися у загальноосвітніх навчальних закладах [7]. Однак, не зважаючи на актуальність впровадження у систему психоневрологічної